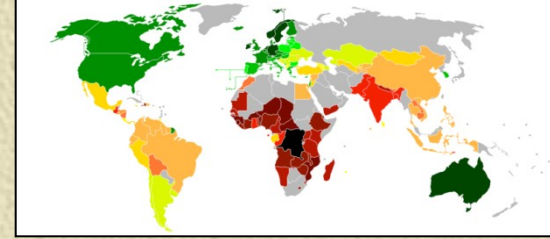

Chudý Jih, bohatý Sever: Kde se vzaly globální nerovnosti?

Petr Daněk, Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta MU

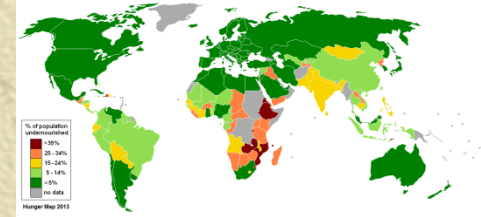

Představení problému: globální nerovnosti

- ✠ Nerovnoměrné rozložení bohatství, moci, svobody, kvality života...
- ✠ Určitá míra nerovností mezi lidmi, mezi skupinami lidí a mezi místy, která obývají, je (pravděpodobně) přirozená a nutná
 - může být např. motivací pro změnu
- ✠ Současná míra nerovností mezi místy (regiony) je však extrémně vysoká
 - problém morální, politický, environmentální...

Globální nerovnosti

✦ HDP na osobu (PPP, World Bank 2015):

2. Lucembursko 101 926 \$

9. USA 55 837 \$

(33. Česká republika 32 167 \$)

184. Burundi 736 \$

185. Středoafriická rep. 597 \$

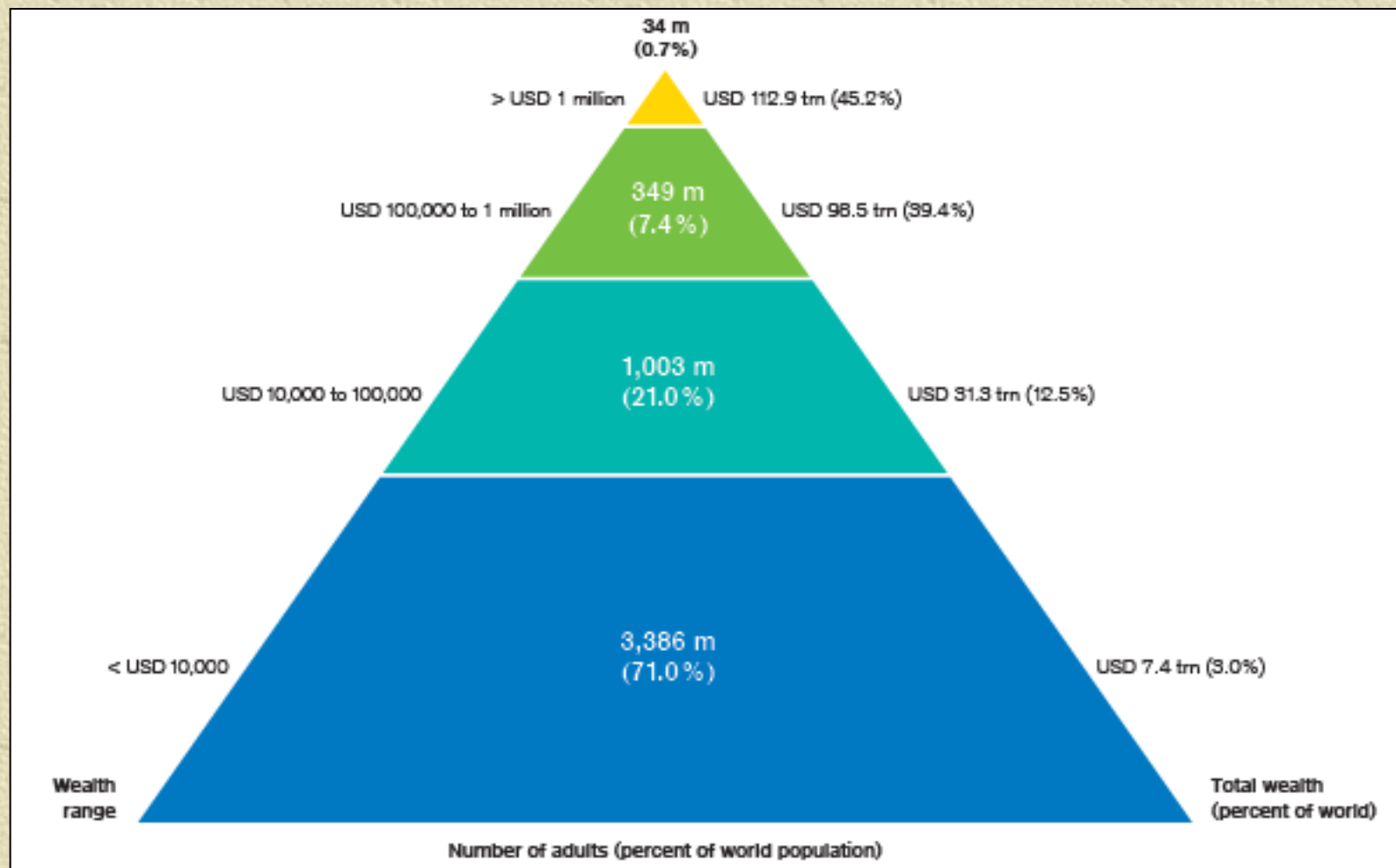
✦ Forbes 2016: 1 826 miliardářů – celková aktiva přesahují 7 100 mld. \$ (2015)

✦ více než úhrnné bohatství 3.01 miliardy dospělých

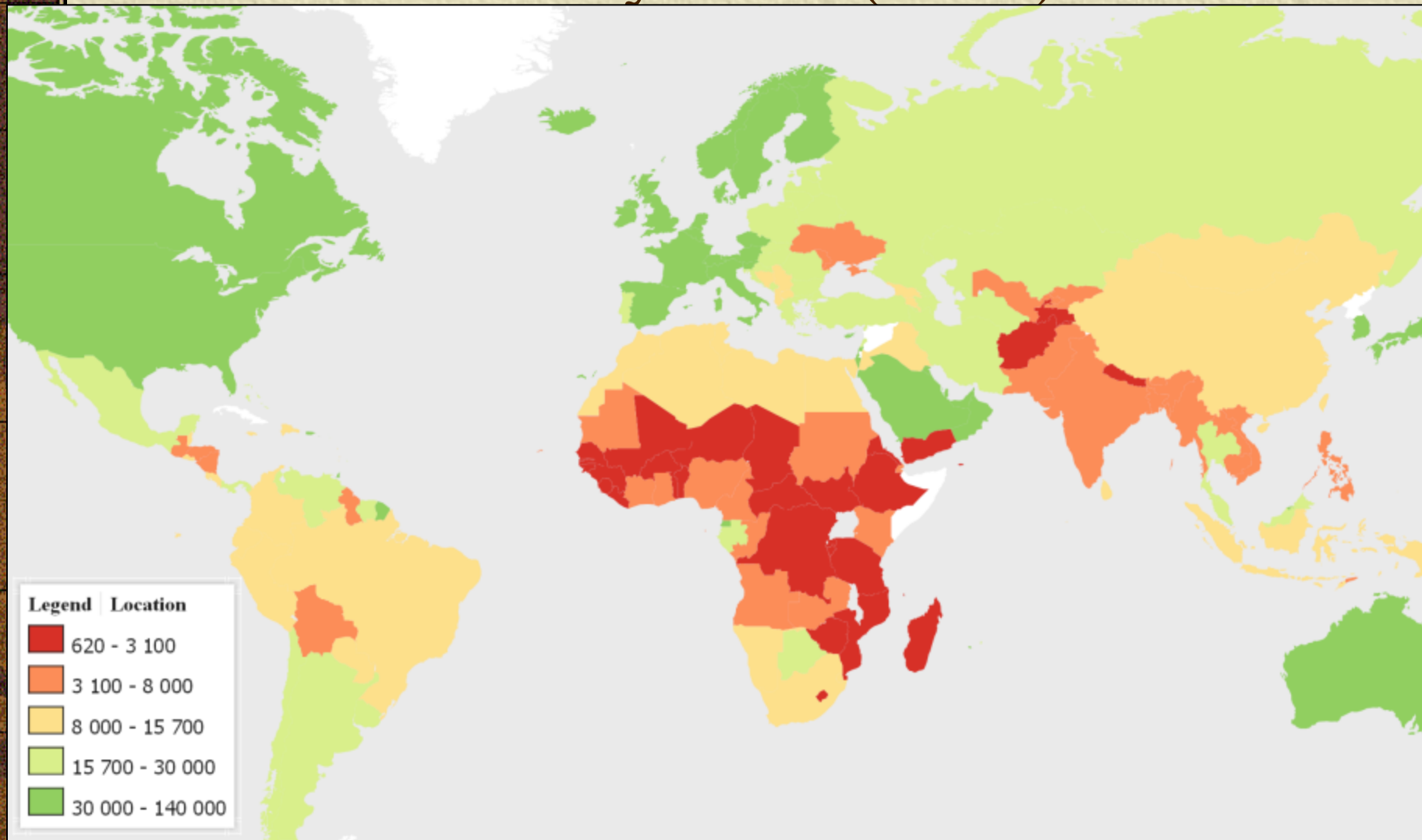
✦ 767 milionů lidí (10,7%) žije za méně než 1.90 \$ na den (2013, World Bank 2016)

✦ 793 milionů lidí (11%) je podvyživených (FAO 2015); 1,5 mil. úmrtí ročně v důsledku podvýživy 3

Pyramida globálního rozložení bohatství (2015)

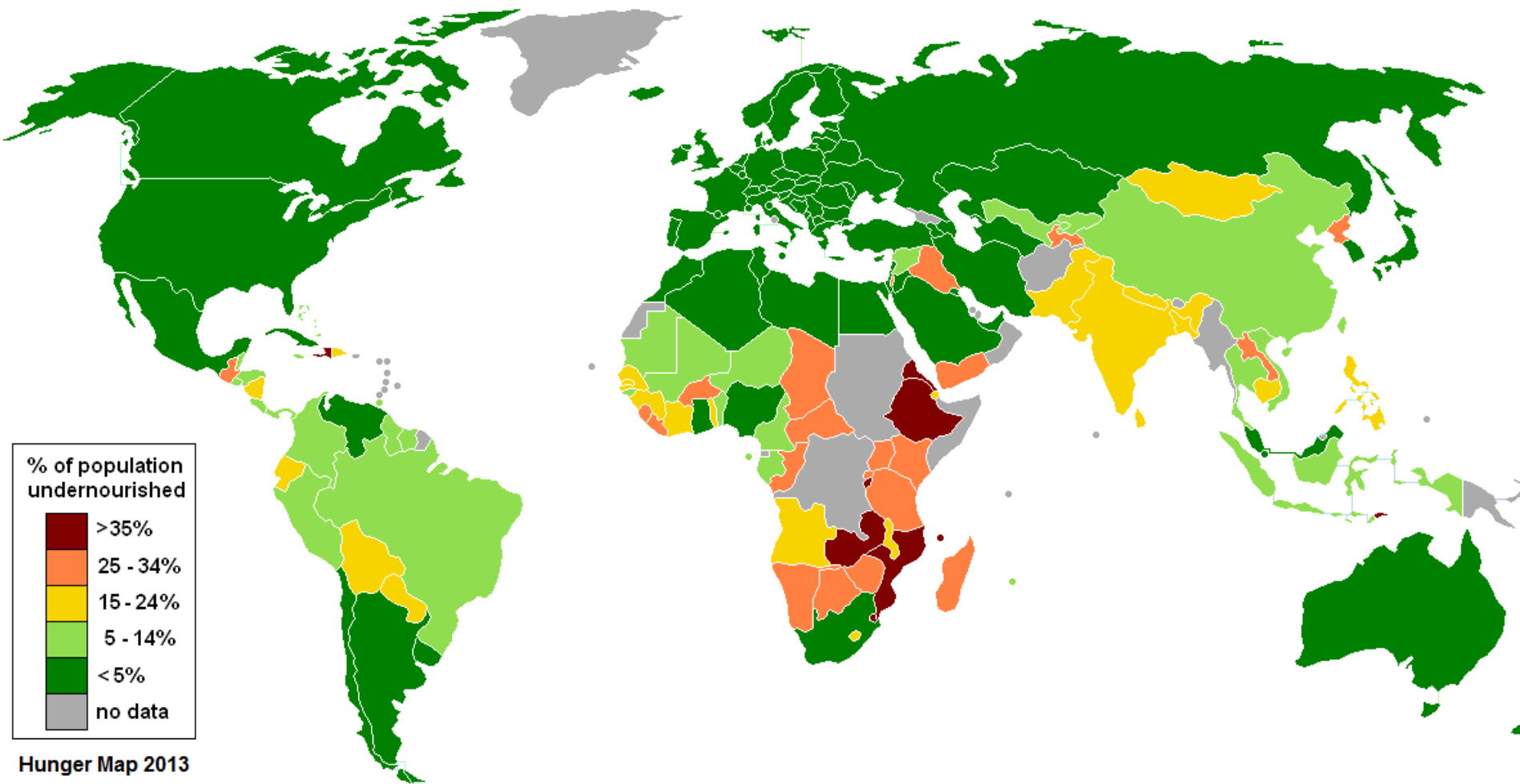

HDP v paritě kupní síly (PPP) na obyvatele (2015)

Zdroj: Knoema, 2015

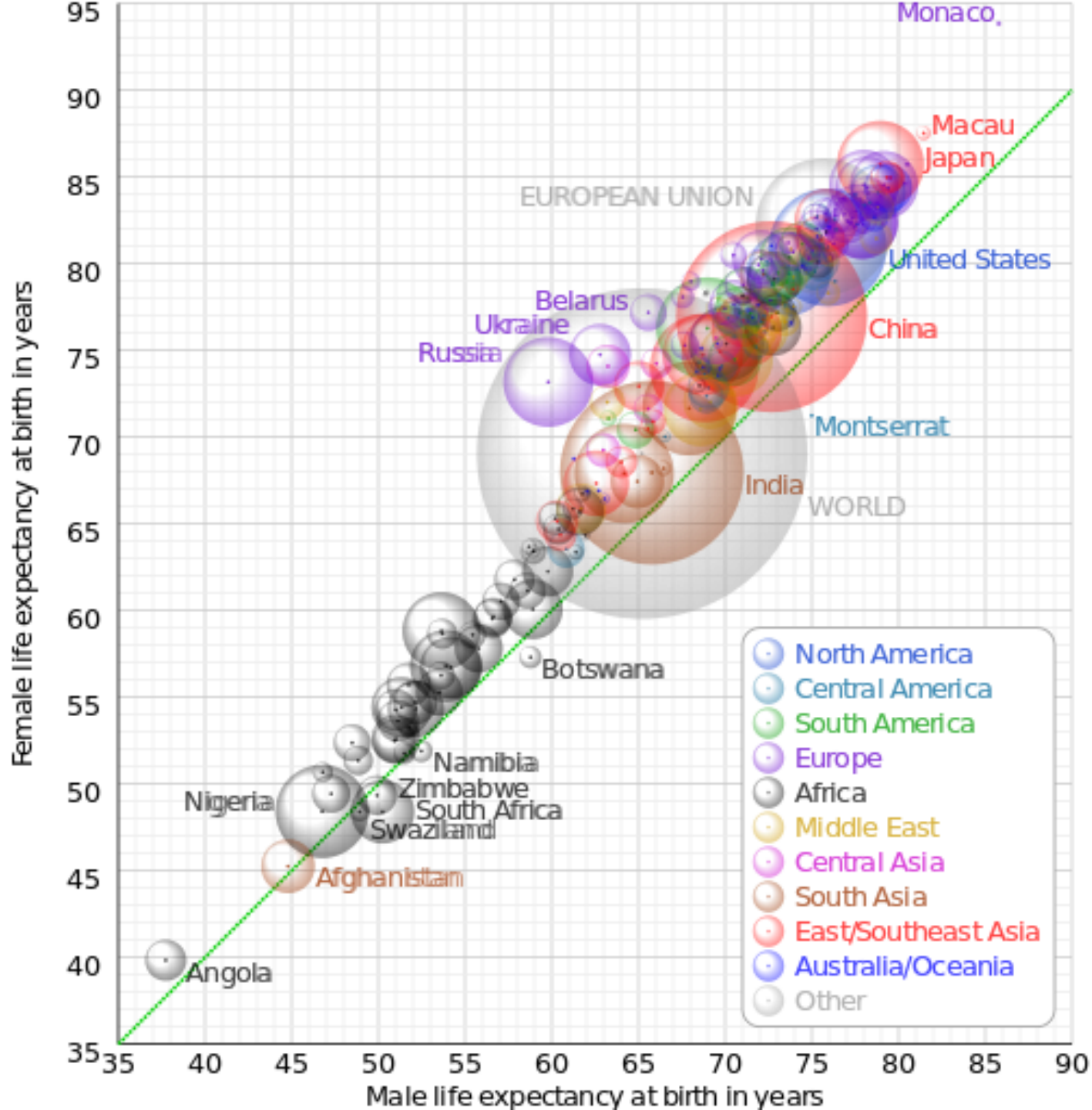
Podíl populace státu trpící podvýživou

Zdroj: FAO, 2015

Naděje dožití při narození

Zdroj: WHO
2015, aj.

Rozvoj jako řešení?

- ✦ Globální nerovnosti – problém, jehož řešení bylo věnováno ohromné úsilí
 - ◆ prostřednictvím „*Rozvoje*“
- ✦ Založeny mezinárodní *rozvojové* organizace
 - ◆ Světová banka
 - Mezinárodní banka pro obnovu a *rozvoj*
 - Mezinárodní *rozvojová* asociace
 - ◆ UNDP (Program OSN pro *rozvoj*)
 - ◆ OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a *rozvoj*)
 - ◆ Africká/Asijská *rozvojová* banka...
- ✦ Zřízeny *rozvojové* fondy a programy
 - ◆ *rozvojová* pomoc/spolupráce
- ✦ Byly úspěšné ve snižování globálních nerovností?

Co je to rozvoj?

✦ „...organizovaná intervence do kolektivních záležitostí vedoucí ke zlepšení situace.“
(Pieterse 2001)

- ✦ co znamená zlepšení?
 - zlepšení pro koho?
 - kdo o tom rozhoduje?

✦ „... zápas o povahu budoucnosti.“
(Pieterse 2001)

- ✦ zahrnuje otázky moci (a vědění)

✦ Rozvoj – více než změna k lepšímu

- ✦ soubor představ, teorií, institucí, expertů, politik („diskurz“)

Modely stádií růstu

Walt Whitman Rostow (1960)

1. Tradiční společnost

Primitivní technologie, neracionalita, chování podmíněno zvyky a tradicemi.

2. Předpoklady hospodářského růstu

Formování nových elit, budování infrastruktury, konsolidace moci státu.

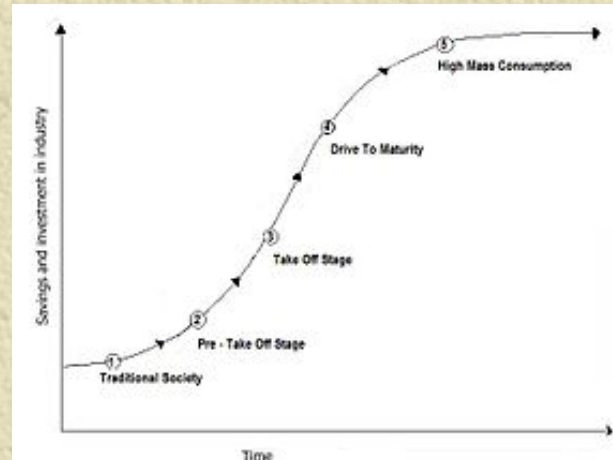
3. Nastartování hospodářského růstu (*take-off*)

„Velký předěl“ – období (10 až 30 let) rychlého hospodářského růstu.

4. Cesta ke zralosti

Diverzifikace hospodářské struktury, stabilizace, pokles importu

5. Věk vysoké masové spotřeby

Model stádií růstu

Rostow's Model - the Stages of Economic Development

<http://www.bized.co.uk/virtual/dc/copper/theory/th9.htm>

In 1960, the American Economic Historian, WW Rostow suggested that countries passed through five stages of economic development.

Stage 5 High Mass Consumption
consumer oriented, durable goods flourish, service sector becomes dominant

Stage 4 Drive to Maturity
diversification, innovation, less reliance on imports, investment

Stage 3 Take Off
Industrialisation, growing investment, regional growth, political change

Stage 2 Transitional Stage
specialization, surpluses, infrastructure

Stage 1 Traditional Society
subsistence, barter, agriculture

According to Rostow development requires substantial investment in capital. For the economies of LDCs to grow the right conditions for such investment would have to be created. If

Země	Období rychlého růstu
Spojené království	1783-1802
USA	1843-1860
Německo	1850-1873
Rusko	1890-1914

Rozvoj jako projekt

- ✦ V různých dobách převažovaly odlišné definice rozvoje
- ✦ Obvykle byly využívány mocnými k rozšíření jejich vlivu nad jinými regiony a společnostmi
 - ◆ Mocná menšina definovala co je „pozitivní změna“, která má být dosažena všemi
- ✦ Konkrétní definice rozvoje se měnily se změnou mezinárodních vztahů a ekonomické politiky
- ✦ Vždy existovala opozice k dominujícím definicím
 - ◆ alternativní definice

Genealogie projektů rozvoje

1. Rozvoj jako kolonialismus
2. Rozvoj jako modernizace
3. Rozvoj jako „Rozvoj“
(institucionalizované úsilí o překonání zaostalosti)
4. Rozvoj jako neoliberální globalizace

Klíčové faktory podmiňující změny v chápání rozvoje:

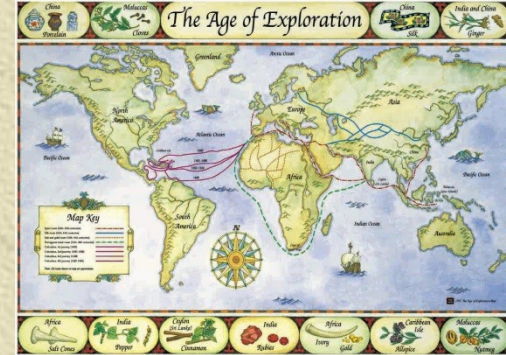

vývoj ekonomického a politického myšlení v Evropě/na Severu

technologické inovace

1. Projekt kolonialismu

Souvisí se vznikem kapitalismu

v hanzovních městech na severu a západě Evropy a městských státech ve Středomoří

od 15. století

motivován touhou po nových trzích a zdrojích

Spojení zájmu obchodníků a vznikajících států

merkantilistický kapitalismus

Vytvořil propojení mezi světovými regiony a počátky mezinárodní dělby práce

ale nevedl k velkým regionálním nerovnostem

2. Projekt modernity

- ✦ Vychází z evropského osvícenství
 - ✦ představa rovnosti, víra v rozum, racionalitu a vědu jako cesty k odstranění bídy a nerovností
 - ✦ namísto náboženství
- ✦ Projevem industrializace
 - ✦ průmyslová revoluce od ca. 1780
- ✦ Konsolidace moci státu, podpora vzdělanosti, demokratizace vlády
 - ✦ zdrojem legitimacy moci „národ“, namísto krále
- ✦ Politika volného trhu (*laissez-faire*) nahradila merkantilismus

Osvícenské kořeny Rozvoje

„Vědění je jako světlo. Nic neváží a je nehmotné, dokáže snadno cestovat po světě a rozzářit životy lidí, ať žijí kdekoli. Přesto stále žijí miliardy v temnotě chudoby – zbytečně.“

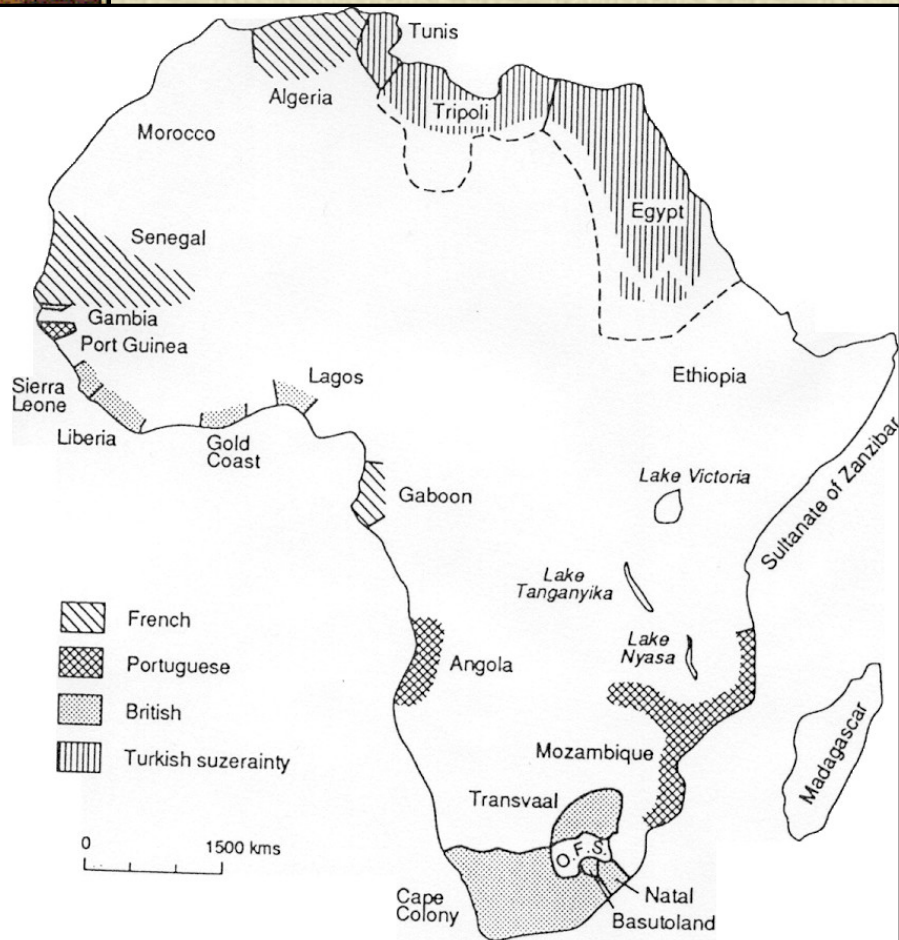
James Wolfensohn, prezident Světové banky, 1996

2. Projekt modernity

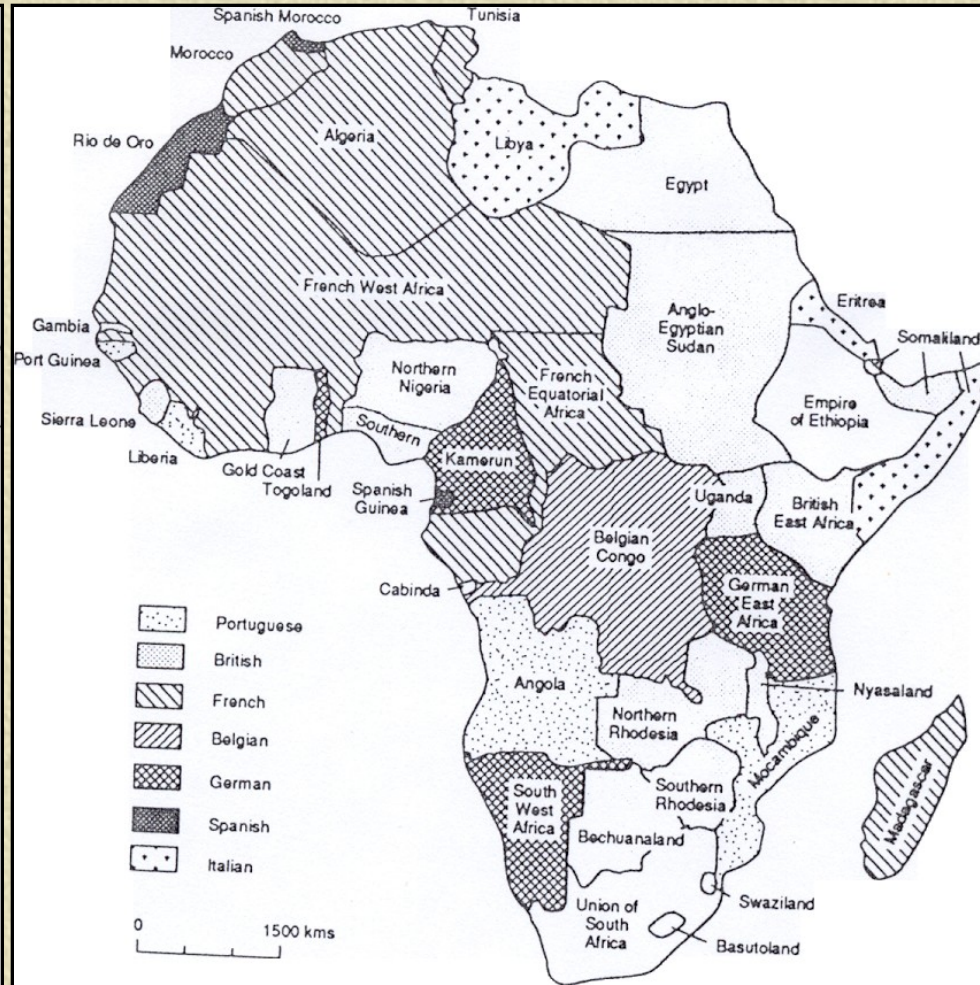

- ✦ Zvýšení významu kolonií:
 - ✦ zdroj surovin pro evropský průmysl
 - ✦ odbytíště pro průmyslové výrobky z Evropy
 - ✦ bezpečná lokalizace investic
- ✦ Předmět soupeření evropských mocností
 - ✦ motivován už ne ziskem, ale národními zájmy
 - viz *scramble for Africa*
 - ✦ kolonialismus obhajován už ne šířením civilizace, ale národními zájmy (Tocqueville)
- ✦ Důsledek: začínají narůstat regionální rozdíly

Afrika 1880

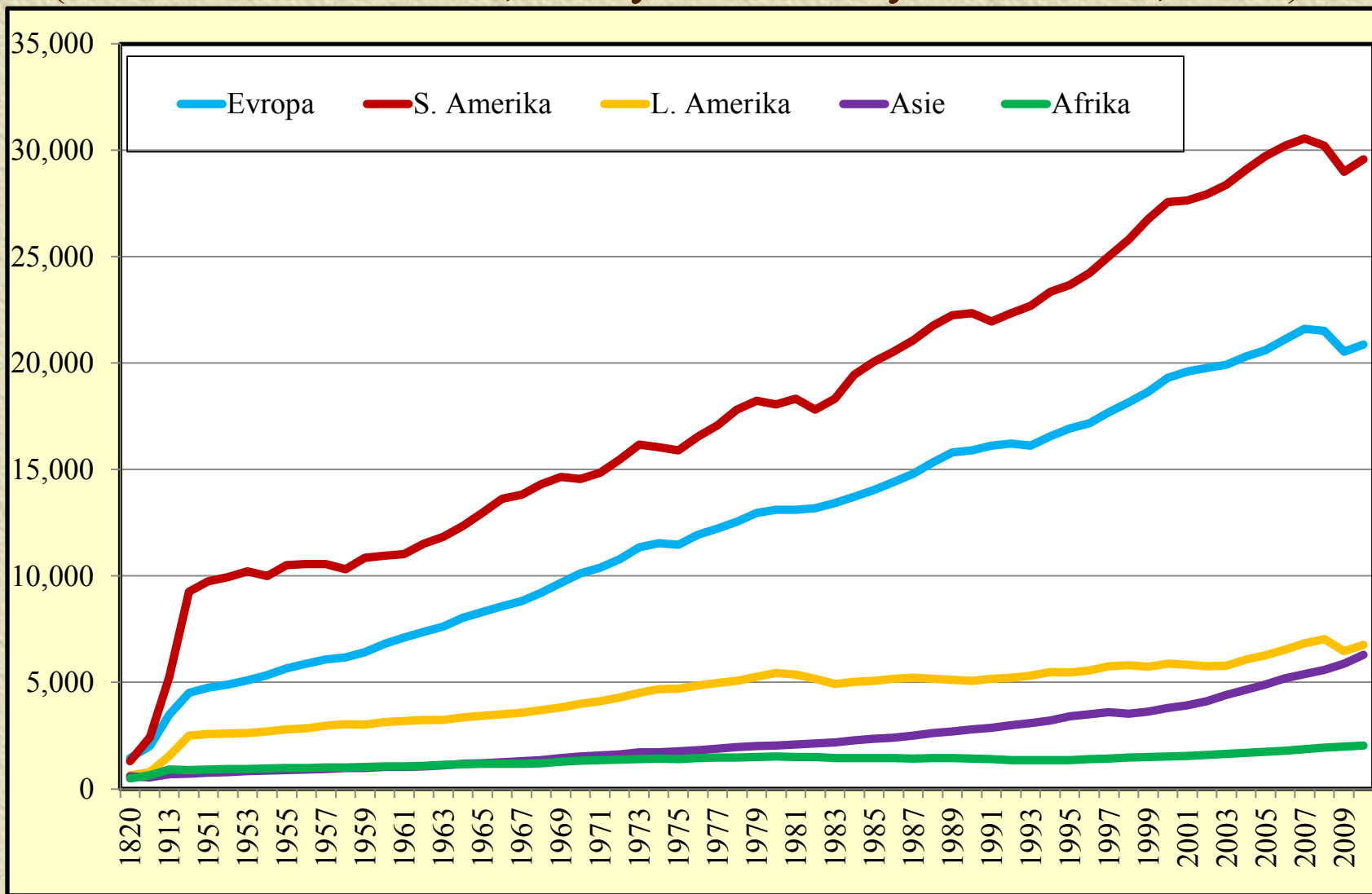
Afrika 1914

Zdroj: J. L. Short (1993): Political geography

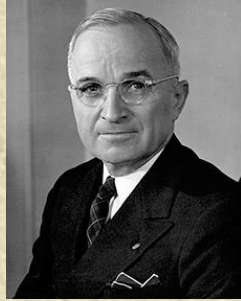
Dlouhodobý vývoj HDP na obyvatele

(v tzv. mezinárodních, Geary-Khamisových dolarech, 1990)

Zdroj: The Maddison Project Database, 2013 version

3. Projekt „Rozvoje“

✦ Institucionalizované úsilí po 2. svět. válce

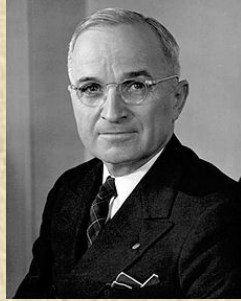
✦ motivován potřebou odstranit koloniální rozdělení světa, které neodpovídalo novému rozložení moci

✦ zdůvodňován snahou překonat důsledky „koloniálního vykořisťování“

✦ Harry Truman (1949):

✦ *„Starý imperialismus – vykořisťování ze strany cizinců vedené jejich touhou po zisku – nemá v našich plánech žádné místo. To, co navrhujeme, je program rozvoje, založeného na principech demokratického a férového jednání.“*

3. Projekt „Rozvoje“

✦ Rozvoj chápán jako

- ✦ budování průmyslu (industrializace)
- ✦ šíření vzdělanosti
- ✦ transfer technologií z vyspělých do rozvojových zemí
- ✦ intenzifikace zemědělství („zelená revoluce“)
- ✦ přesun pracovních sil – ze zemědělství do průmyslu
 - také z venkova do měst (urbanizace)
- ✦ Odstraňování nemoderních tradic
 - hodiny – symbol rozvojové pomoci

Replikace vývoje v Evropě

✳ „Rozvoj“ = soubor technických opatření

✦ záležitost „expertů“

✳ Cílem ekonomický růst

✦ ten nutně povede k prohloubení rozdílů

- více budou profitovat ti „přípravenější“ a bohatší

✦ později ale přijde i rozvoj životní úrovně...

- „*trickle-down effect*“ (efekt prokapávání)

✳ Obecně: opakování a napodobování hospodářského vývoje v Evropě

✦ viz Rostowův model

Doporučovaná strategie rozvoje:

✦ Industrializace nahrazující dovoz (*import substitution*)

- ✦ vytvoření celních bariér
- ✦ pod jejich ochranou budování průmyslu
- ✦ mobilizace domácích zdrojů
- ✦ pod vedením státu a expertů

✦ Hlavní aktér rozvoje – stát

- ✦ reguluje ekonomiku
- ✦ redistribuje
- ✦ plánuje (pětileté plány industrializace...)

4. Projekt neoliberální globalizace

✦ Změna ekonomické politiky ve vyspělých zemích

✦ příčiny:

- fiskální krize sociálního státu
- ekonomická krize
- nástup „nové pravice“ (*Thatcherová, Reagan, Kohl...*)

✦ řešení:

- deregulace (uvolnění regulace trhu – „volný trh“)
- privatizace státních podniků
- nové fiskální politiky
- daňové reformy

(V ČR od roku 1991)

Změna politiky v zemích Jihu

- ✦ navrhovány nové strategie – programy strukturálního přizpůsobení
- ✦ kritika programů industrializace nahrazující dovoz
 - nereálná v prostředí omezené domácí poptávky
 - celní bariéry brání nejen dovozu výrobků, ale i technologií; jsou bariérou i pro vývoz
 - silný rozvojový stát může selhat stejně jako trh: neviditelná ruka trhu je lepší než stát
 - princip plánování a byrokratického řízení je neefektivní

Doporučovaná strategie:

✦ Exportně orientovaná industrializace

- ✦ uvolnění administrativních regulací trhu
- ✦ otevření domácí ekonomiky
- ✦ vytvoření podmínek pro příchod zahraničního kapitálu (nadmárodní společnosti)
- ✦ snížení domácí spotřeby (zrušení minimální mzdy, odbourání dotací na základní potraviny, omezení výdajů na školství, zdravotnictví...)
- ✦ privatizace státních podniků

✦ Zvláštní ekonomické zóny, maquiladoras

Důsledky neoliberální politiky

- ✳ Hluboké změny ve struktuře hospodářství i společnosti
- ✳ Ekonomický růst v některých zemích Jihu
 - ✦ např. Jižní Korea v 60. letech mezi nejchudšími státy světa, později „asijský tygr“
- ✳ Současně šíření chudoby, pokles životní úrovně
- ✳ Prohloubení sociálních i regionálních rozdílů
- ✳ Nárůst moci brettonwoodských institucí
 - ✦ IMF, WB, WTO – nastavují pravidla „hry“

Strukturální přizpůsobení

- ✦ Vlády zemí Jihu obvykle musely souhlasit s přijetím přísných reformních programů
 - ✦ aby byly schopny splácet úvěry – dlužní krize (od 1982).
- ✦ Programy strukturálního přizpůsobení (SAP)
 - ✦ prosazovány jako řešení dlužní krize:
- ✦ Vychází z tržní ideologie neoliberalismu
 - ✦ ukazuje, jak mohou být politiky vyvinuté ve vyspělých zemích vnuceny zemím rozvojovým
 - ✦ důsledkem SAPs bylo oslabení role státu
 - ⑩ dříve firemní korporace soutěžily mezi sebou v podmínkách stanovených státem
 - ⑩ dnes stály soutěží o investice a přízeň nadnárodních korporací

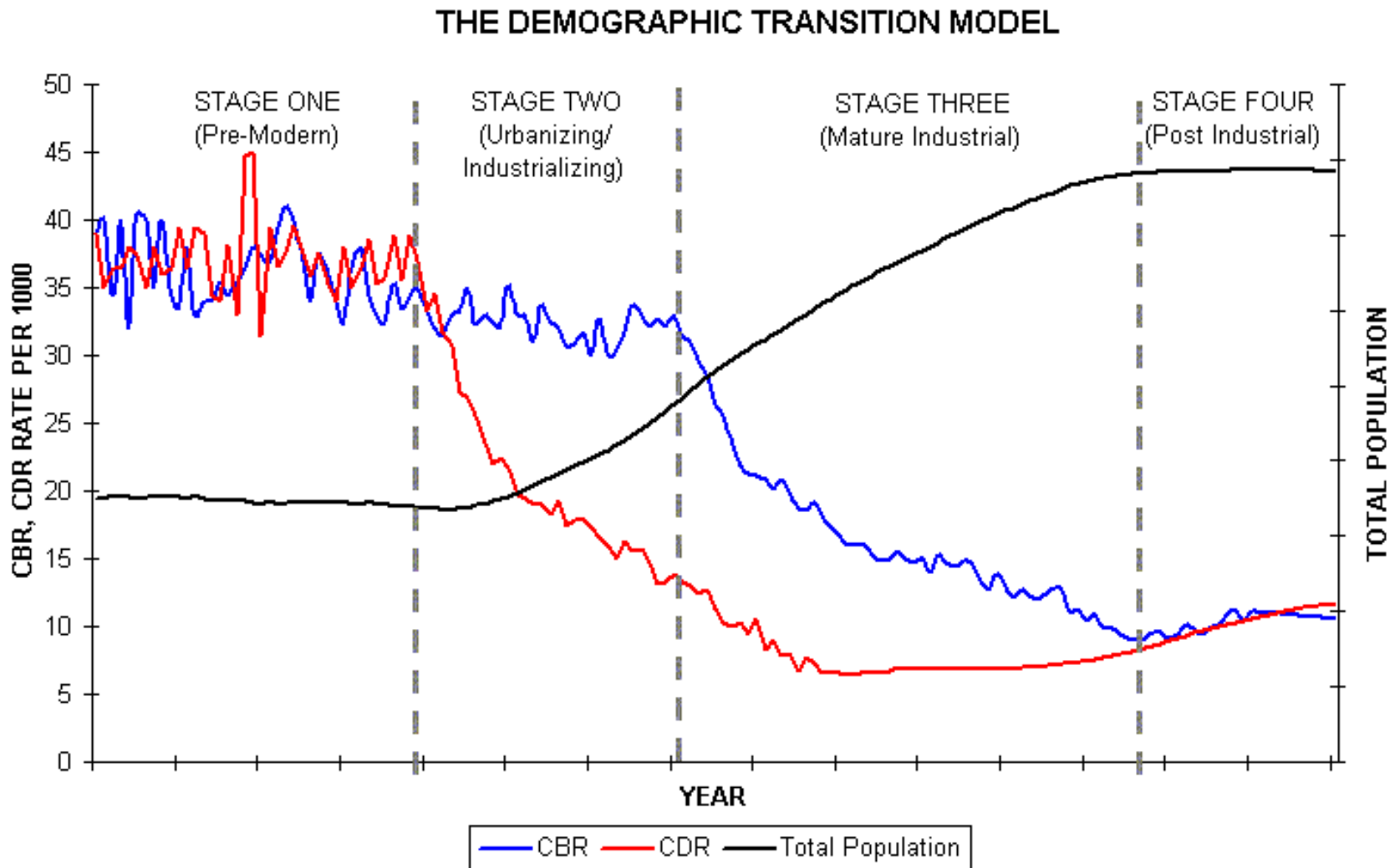
Proč Rozvoj nevedl ke snížení nerovností?

- ✦ Rozvoj vytváří příležitosti; těch využívají ti bohatší, schopnější, připravenější
 - ◆ lidé i regiony (na různých měřítcích)
 - ◆ současně s ekonomickým růstem roste i chudoba
- ✦ Pravidla mezinárodního obchodu stanovována nedemokraticky
 - ◆ mocnější dokáží prosadit své zájmy
- ✦ Svět je už dlouho propojený – vztahy vzájemné závislosti
 - ◆ ty opět dokáží regulovat více ti s přístupem k moci
 - ◆ příklady: 1. demografický přechod; 2. rozdíly v ceně práce

Demografický přechod - a imigrační politika

- ✦ Projevem demografického přechodu je vysoký přirozený přírůstek obyvatel.
- ✦ V Evropě vrcholil demografický přechod v době koloniální expanze (kolonizace).
„white settler colonies“
- ✦ V postkoloniálních zemích probíhá demografický přechod v prostředí uzavřených státních hranic.
„pevnost Evropa“
- ✦ selektivní povaha imigrační politiky

Demografický přechod

Nerovná obchodní výměna

- ✦ Velké mezinárodní rozdíly v ceně práce (mzdách)
- ✦ V zemích Severu rostly mzdy v důsledku specifických událostí
 - ◆ nedostatek pracovních sil v době válek a konjunktury
 - ◆ výsledek odborového hnutí
- ✦ V zemích Jihu zůstávají nízké
 - ◆ na trhu práce převažuje nabídka nad poptávkou
- ✦ Nerovná obchodní výměna (*unequal exchange*)
 - ◆ výše mezd je součástí ceny zboží
 - ◆ výrobky ze zemí s vysokou úrovní mezd jsou na světových trzích „drahé“ (tržní cena vyšší než hodnota).
 - ◆ velká část tržní ceny směřuje k producentům
 - ◆ Arghiri Emmanuel, Samir Amin: transfer hodnoty z Jihu na Sever mnohonásobně převažuje rozvojem pomoc

Příklad nerovné obchodní výměny

☀ distribuce příjmů z nákupu balení kávy za 100 Kč

mzdy dělníků na kávové plantáži	5.1%
platba majitelům plantáže	8.5%
obchodník, zprostředkovávající export	3.7%
exportní daň	17.2%
nákladní doprava	1.4%
clo	1.8%
spotřební daň	18.4%
daň z přidané hodnoty	6.1%
dovozce - velkoobchod	7.6%
pražírna	6.5%
maloobchodní prodejce (supermarket)	23.7%
maloobchodní cena	100.0%

Závěr: co s tím můžeme dělat?

- ✱ Neexistují jednoduchá ani rychlá řešení
 - ✦ ti, kdo je slibují, skrývají komplexitu světa
- ✱ Začít u sebe, u svých rozhodnutí
 - ✦ zamýšlet se nad důsledky svého jednání
- ✱ Zajímat se o souvislosti
 - ✦ proč se „tam dole“, na „Jihu“, děje to co děje, a jak to může souviset s tím, co se děje tady
 - ✦ pěstovat kritické myšlení
 - ✦ klíčový význam vzdělávání (kritického)
- ✱ Být solidární s méně privilegovanými druhými
 - ✦ ale ne konzumní, neoliberální humanitarismus

Děkuji za pozornost!

Petr Daněk
Geografický ústav
Přírodovědecká fakulta
Masarykova univerzita v Brně
danek@sci.muni.cz

Krize teorie i politiky rozvoje

✦ Dosavadní přístupy nejsou efektivní

✦ dlužní krize

✦ ztracená dekáda

✦ prohlubování nerovností

✦ David Booth (1985): *Impasse of development theory*

✦ Východiska?

5. Rozvoj jako konec rozvoje ?

- ✦ zásadní kritika rozvoje
 - ✦ jako diskurzu, kterým Západ chce rozvíjet „ty druhé“
 - ✦ rozvoj „inaugurován“ po roce 1945 jako projekt usilující o překonání negativních důsledků kolonialismu – ale v čem se vlastně od kolonialismu liší?
- ✦ rozvoj: technokratický přístup (role expertů)
- ✦ eurocentrický
- ✦ *top-down* přístupy (ptal se někdo „subjektů“ rozvoje?)
- ✦ „Rozvoj“ byl použit k začlenění společností a zemí do západního ekonomického a politického systému
 - ✦ způsobuje rozvrat tradičních komunit
 - ✦ ohrožuje udržitelnost ekosystémů
 - ✦ vytváří v lidech a společnostech pocit méněcennosti

Rozvoj a vytváření chudoby

- ✦ Arturo Escobar: „Before development experts came to Colombia, there was no such thing as poverty and no need for development.“
 - ✦ Země začala postrádat rozvoj teprve poté, co byly zavedeny vnější normy a očekávání.

Escobar (1995) Encountering Development

- ✦ „Rozvoj“ není neutrální myšlenka, univerzální „změna k lepšímu“. Je vždycky produktem mocenských vztahů v daném místě a čase.
- ✦ Významná je role použitého jazyka
 - ✦ co je problém, kdo je zaostalý, expert, rozvojový, vyspělý...

Postrozvoj

- ✦ Odmítání velkých, univerzálních teorií (*meta-narratives*)
 - ✦ důraz na pochopení konkrétního kontextu
 - sociálního, kulturního, environmentálního, ekonomického...
- ✦ Zvýšená pozornost věnována ohroženým skupinám
 - ✦ ženy, původní obyvatelé, vyloučené/marginalizované skupiny...
- ✦ Větší pozornost environmentálním důsledkům „rozvoje“
- ✦ Důraz na zapojení místních komunit do rozhodování a plánování
 - ✦ ptal se vůbec někdo „subjektů rozvoje“ jaký rozvoj chtějí, či zda vůbec?

Zapojit veřejnost!

Participatory development

✳ Reakce na kritiku:

- ✦ „*grassroots development*“, *bottom-up* přístupy

✳ Nárůst významu NNO

- ✦ práce s místním obyvatelstvem
- ✦ dokáží poskytnout služby užitečné pro místní komunity
- ✦ využívají znalosti místních obyvatel
- ✦ místní lidé tak mohou více rozhodovat o tom, jaké rozvojové aktivity podporovat (a které ne)

✳ Část ODA dnes poskytována NNO

- ✦ Nizozemí, Švýcarsko: 10%

Problémy participativního rozvoje

- ✦ Často nahrazuje tradiční aktivity státu
 - ✦ stát donucen k ústupu v důsledku SAPs
- ✦ Participativní přístupy se staly kompatibilní s top-down expertním plánováním
 - ✦ zapojení místní komunity jen formální
 - „*just for appearance*“
- ✦ Tyranie participace?
 - ✦ lidé nejsou placeni za vynaložený čas a energii
 - ✦ všechny sektory společnosti nejsou zahrnuty
 - ✦ zapojení ještě neznamená posílení (*empowerment*)
 - ✦ důraz na lokální může znamenat neschopnost rozpoznat strukturální příčiny nerovností a útlaku

Reakce mainstreamu na kritiku

- ✳ Pozornost sociálním a environmentálním důsledkům
- ✳ Snaha o zapojení místních aktérů
- ✳ Ústup od některých kontroverzních projektů
- ✳ Metoda: programování
 - ✦ stanovení cílů a indikátorů jejich dosažení

- ✳ *Millennium Summit* – září-prosinec 2000
 - ✦ 191 členských států OSN
 - ✦ *Millennium Development Goals*

Současné přístupy

✦ Neoliberální přístupy

- ✦ exportně orientovaná industrializace, FDI...
- ✦ dominantní
- ✦ reaguje na kritiku (?)

✦ Postrozvoj

- ✦ odmítnutí diskurzu rozvoje jako takového
- ✦ „rozvoj“ znamená něco jiného v různých kontextech
- ✦ ale slabý ve vytváření praktických řešení

✦ Postkolonialismus

- ✦ velmi vlivný v oblasti teorie
- ✦ zakořenění koloniálních stereotypů

✦ Grassroots development

- ✦ navazuje na Human development
- ✦ důraz na zapojení místních aktérů
- ✦ aktivita NGOs

✦ Anti-development

- ✦ zvláště pro původní komunity – návrat zpět (ale kam?)